

AMARTYA SEN: AZ IGAZSÁGOSSÁG ESZMÉJE.

Budapest: Osiris Társadalomtudományi Könyvtár, 2021, 601 lap, kötve, 4980 Ft, ISBN 978 963 276423 8

Amartya Sen indiai származású amerikai filozófus és gazdaságelemző, az 1998-as közgazdasági Nobel-díj kitüntetettje. A jelenleg magyarul kiadott munkájának eredeti változata tizenkét esztendővel korábban jelent meg, és a szerző más munkáihoz hasonlóan jelentős kritikai visszhangot váltott ki.

Ha végigolvassuk a szerző életrajzeit – a wikipédiától a Harvard Egyetem honlapján át a Nobel Bizottság hivatalos honlapján közreadott értékelésig – nyomban világossá válik, hogy az egyetlen szerző személye mögött legalább három alkotót kell fel- és elismernünk. Az egyik: a közgazdaság-tudomány mára főáramúvá vált, kizárólagos és egyeduralkodó matematikai irányzatának a művelője. Nobel-díját is első sorban a társadalmi választások elméletével, illetve ehhez szorosan kötődően a jólét és az egyenlőtlenség mérésében, az említett folyamatokat kellő alaposággal leíró és megközelíthető mutatószám-rendszer kimunkálásával érdemelte ki.

Jóléti közgazdász Ó, de egészen más értelemben, mint például a témakör első, hasonló elismerésben részesült művelője, a svéd Gunnar Myrdal, aki egyebek mellett arról is híres volt, hogy felesége, Alva is Nobel-díjas volt/szociológusként 1982-ben a béke Nobel-díjat érdemelte ki a nukleáris leszerelésért vívott küzdelme elismeréseként/. Gunnar Myrdal a svéd jóléti állam megálmodójaként, ideológusaként és kormánytagként is ismert volt/kereskedelmi miniszter és az újjáépítést vezető tervhivatal elnöke, valamint az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága főtákará is volt. Ezzel szemben Sen – önéletrajzában maga emeli ki – sosem vállalt a tudományos és az egyetemi életen kívül álló szerepet.

Sen második énje a gazdaságpolitikusé. Bengáliában született és ott járt egyetemre, átélte India véres szétbomlását és az éhínségeket. Szenvedélyesen foglalkoztatja mind az egyenlőtlenség, mind az elnyomás, mind pedig az éhínségek kérdése, amelyekről fontos, a fejlődés-gazdaságtan egészét befolyásoló, sőt átértékelő alapvető munkákat tett közzé. Ezek közül kiemelkedő két, nem triviális felismerése. Az egyik: szemben a tudományt és a politikát sokáig uraló „elégtelen élelemellátás” tézisével bebizonyította, hogy az éhínség sosem természet-adta, hanem emberi kéz műve. Az éhező országok gyakorta jelentős élelmiszer-kivitel bonyolítanak le, vagy az elnyomó rendszerek egyszerűen figyelmen kívül hagyják a lakosság nagyobb részének elemi érdekeit. A másik, ehhez kötődő felismerés az, hogy a főáramú közgazdasági konvencióval szemben a szegénység többnyire nem jövedelem- hiány, hanem a képességek hiánya. Értve ezen a tanulást, az alkalmazkodást, az egészséges élet, és a környezet megóvásához szükséges tudást, ösztönzőket és eszközöket. Ez utóbbi meglátás a nemzetközi segélyezés és a fejlesztés kérdéskörét teljesen új dimenzióba helyezte az elmúlt évtizedekben/Sen már 1988-ban kapott Nobel-díjat/.

Végül- harmadikként- kell említenünk a bölcselőt, aki a társadalom és a gazdaság kérdéseiben messzire vezető és alapvető jelentőségű vitákat folytat a kor legnagyobb elméivel. A jelen kötetben a két fő vitapartner John Rawls, a méltányosságként felfogott igazságosság és Adam Smith, a pártatlan megfigyelő szempontjából felfogott igazságosság elméletének képviselője. Sen elfogadja azt a felfogást, hogy az igazságos társadalom bizonyára javít a legszegényebbek állapotán, ugyanakkor elhárítja az irodalom túlnyomó részét jellemző transzcendentális közelítést, aminek a lényege az ideális, az elképzelhető legjobb társadalom utópiájának keresése. Sen – életpályájából is adódóan – úgy véli, hogy a való világban kellően nagy számú kétségtelen igazságtalanság található ahhoz, hogy az optimum konkrét ismerete nélkül is tehesünk hasznos javításokat. Például a nők alávétettségének

csökkentésre, vagy megszüntetésre nem szükséges, hogy teljes körű egyetértésre jussunk arról, hogy is nézne ki minden világok legjobbika.

Az igazságosság eszménye klasszikus vitaira, amiben Nozick, Arrow és a felvilágosodás szerzői a gondolati partnerek. Eközben meglehetősen háttérben maradnak – a szerző más munkáiban részben taglalt – gyakorlati alkalmazások, egy-egy társadalom, vagy gazdaság tökéletlenségeinek kigyomlálása. Pontosan kell tehát látnunk azt, hogy itt nem a társadalmi reformer, a konkrét kiutakat kimunkáló politikai szereplő, hanem a távolságtartó bölcselet áll a középpontban.

Amartya Sen életpályája sok tekintetben modell értékű. Igaz ez abban az értelemben, ahogy – a közgazdászok önironikusan meg is szokták jegyezni – minden, ami fontos az angliai Cambridge-ben kell, hogy történjék – legföljebb még az amerikai Cambridge, a Massachusetts Institute of Technology székhelye játszhat szerepet. Sen valóban élt azzal a lehetőséggel, hogy már 1958-ban, vagyis huszonöt esztendőskorában a Trinity College-ben PhD fokozatot szerzett. Ezt követően számos egyetem és tudományos társaság élén látjuk, így az Ökonometriai Társaság, a Nemzetközi Közgazdasági Társaság és az Amerikai Közgazdasági Társaság elnökeként/ezek közül talán a legutóbbi a legrangosabb/.

Sen munkássága annyiban is modell értékű, amennyiben közgazdasági pályáját és elismertségét eredendően a közgazdasági módszertan területén kifejtett újító munkásságával alapozta meg. A Nobel Bizottság terjedelmes értékelésében például kizárólag ez a dimenzió szerepel, miközben világhíréhez a gazdaságpolitikai, a politikai és természetesen a bölcseleti munkák legalább ilyen nagymértékben hozzájárultak. Ez a megállapítás vonatkozik a Nobel díj elnyerését követő közel negyedszázadra is, amikor Sen munkássága sem mennyiségi, sem minőségi értelemben nem mutatta a sokaknál elkerülhetetlennek tetsző hanyatlás jeleit.

Sen munkásságában kiemelkedő szerepet játszik a jólét, a fejletlenség és az egyenlétlenség mérése és értelmezése. Utóbbi tekintetében igen nagyszámú és a hagyományokkal szakító munkája ismeretes, nem utolsósorban a fejlődést egy vagy néhány mennyiségi mutatóra szűkítő elterjedt közelítések bírálatával. A 2003-ban magyarul is megjelent *A fejlődés mint szabadság*. Budapest: Európa Kiadó, 2003 sok tekintetben egy olyan kiáltványnak tekinthető, ami az egyoldalú mennyiségi közelítésekből visszavezet a filozófiai közelítésbe.

Az igazságosság eszméje megjelentetésével a Kiadó lehetővé tette, hogy a világszerte folyó bölcseleti, politikai és közgazdasági vita a magyar olvasó-közönség számára is közvetlenül követhetővé váljon. A szerző – akiről közismert, hogy a hindu gondolkodás materialista, ateista áramlatának egyik meghatározó képviselője- megfogalmazza azokat a gondolatokat, amelyeket a katolikus gondolkodók Ferenc pápa *Fratelli tutti* című enciklikájából ismerhetnek. Nevezetesen: az igazságosság mindig globális és individuális, nem rendelhető alá képzetes vagy valós csoportok – így a nemzetek, az államok, vagy az osztályok, esetleg a cégek szempontjainak, vélt vagy valós érdekeinek. Ennek – a kötetet át- meg átható szempontok a mellőzése szinte szükségképp vezet a diktatórikus, a másik ember szabadságát és szempontjait porba tipró gazdasági és politikai gyakorlathoz. Mi több: minél kevesebb szó esik erről, annál valószínűbb, hogy ez a tendencia eluralkodik, sőt meghatározóvá válik.

Amartya Sen monográfiájában vissza-visszatér a demokrácia kérdése. Nem gondolja azt, hogy a tömegeket nem lehet félrevezetni – szűkebb hazájában Narenda Mody kormányfő etno-nacionalista kormányzata néhány rövid év alatt, 2018 óta már elérte, hogy az egykor a fejlődő világ egyetlen demokráciájaként ismert szubkontinens 19-ik századot idéző összecsapások színterévé váljék. Abban azonban biztos – és ez igazolja is – hogy a legtöbb szakpolitikai kérdésben – az éhínség leküzdésétől az ésszerű családtervezésen át az oktatásig és a környezet védelméig lehetetlen hatékony és

fenntartható megoldásokat találni, ha nem a demokrácia, hanem az ön-kiválasztottak klikk-szelleme határozza meg a kibontakozás irányát.

Amartya Sen kötetét a szabadság melletti elkötelezettségi, az emberi jogok tisztelete, a plurális és nyitott érvelés központi szerepének kidomborítása, a pártatlanság és a valóság iránti erős érzék teszi kiemelkedővé. A szerző – épp a valóság iránti vonzódása okán – elkerüli az idealizált, ámde az életben meg sem kísérelhető modellek kimunkálását, ami pedig a közgazdaság-tudomány mellett a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmának nagy részét is jellemzi. Ebből következően – és a legtöbb elméleti munkától eltérően - nagy megértést mutat a részleges megoldások iránt. Igaz, ezekkel többnyire nem tudunk „egyszer s mindenkorra” leküzdeni egy igazságtalan, méltánytalan helyzetet. De nagy a valószínűsége, hogy irreális feltételek támasztása nélkül is a résztvevők mindegyike számára elfogadható, vagy a korábbinál bizonyíthatóan jobb helyzetet tudunk elérni.

Az igazságosság eszméje nem könnyű olvasmány. A gazdasági és a politikai vitákban gyakorta félresöpört kérdésekkel foglalkozik, részletebke menő érveléssel és számtalan lábjegyzettel. Olyan normatív elemzési kerete nyújt, amiben egymással eredendően nem azonos állásponton lévő felek is megtalálják azokat az eljárásokat és szempontokat, aminek révén méltányos megoldásokat találhatnak a való világ kihívásaira.

Budapest, 2021. július 19.

Csaba László

az MTA rendes tagja

www.csabal.com